Pyszny Claudia: Aspekt porównawczy wykluczenia od dziedziczenia na przykładzie instytucji niegodności dziedziczenia

Uniwersytet Wrocławski

Wstęp

W ustawodawstwach różnych krajów występują zróżnicowane instytucje wykluczenia od dziedziczenia. Stanowią one przesłankę negatywną, będącą przeszkodą w powołaniu do dziedziczenia. Wśród nich zwraca uwagę niegodność dziedziczenia, znana także w systemach rezerwy, nie przewidujących najczęściej wydziedziczenia. Występuje ona zazwyczaj w sytuacjach, kiedy byłoby nie do przyjęcia ze względów etycznych, aby dana osoba dziedziczyła po spadkodawcy, choć zdarzają się też takie instytucje wykluczenia, które nie odwołują się do elementów behawioralnych (głównie negatywnego zachowania się niedoszłego beneficjenta spadku), a są w tym zakresie irrelewantne[327]. W ustawodawstwach różnych krajów, niegodność dziedziczenia następuje bądź poprzez konstytutywne orzeczenie sądu, bądź *ex lege* lub też przepisy przewidują oba tryby.[328] W pierwszej części referatu przedstawię rozwiązanie polskie, następnie omówię rozwiązania występujące w poszczególnych systemach: zachowku (do którego zalicza się Polska), rezerwy oraz anglosaskim.

Polskie rozwiązanie prawne

I. Przesłanki

W kontekście art. 928 § 1 kodeksu cywilnego, który stanowi, że: „Spadkobierca może być uznany przez sąd za niegodnego, jeżeli: 1) dopuścił się umyślnie ciężkiego przestępstwa przeciwko spadkodawcy; 2) podstępem lub groźbą nakłonił spadkodawcę do sporządzenia lub odwołania testamentu albo w taki sam sposób przeszkodził mu w dokonaniu jednej z tych czynności; 3) umyślnie ukrył lub zniszczył testament spadkodawcy, podrobił lub przerobił jego testament albo świadomie skorzystał z testamentu przez inną osobę podrobionego lub przerobionego.”, warto zwrócić uwagę, że kodeks karny nie zawiera definicji „przestępstwa

[327] M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim na tle porównawczym,* Warszawa 2010, s. 45.

[328] H. Witczak, *Spadki, dziedziczenie, zachowek, wydziedziczenie : dziedziczenie lokali mieszkalnych i gospodarstw rolnych, spadki zagraniczne, podatek od spadków, wzory testamentów i pism sądowych: poradnik,* Zielona Góra 2003, s. 71.

ciężkiego", toteż każdorazowo w gestii sądu leży rozpoznanie, czy dany przypadek należy uwzględnić. Zazwyczaj przyjmuje się, że przestępstwo ciężkie odpowiada pojęciu zbrodni z kodeksu karnego.[329] Pamiętać trzeba, że muszą łącznie być spełnione wszystkie trzy przesłanki: przestępstwo musi być ciężkie, popełnione umyślnie oraz skierowane wobec spadkodawcy. W przypadku gdy zgłoszono żądanie o uznanie za niegodnego z ww. powodu, a gdy postępowanie karne zakończyło się wyrokiem skazującym, to zgodnie z art. 11 k.p.c. wiąże on sąd w postępowaniu cywilnym.[330]

W przypadku drugiej przesłanki, skoro przyczyną uznania za niegodnego jest „nakłonienie", to należy przyjąć, że bezskuteczne działania spadkodawcy nie mogą za sobą pociągnąć uznania usiłującego za niegodnego. Tak samo, jeżeli po jakimś czasie spadkodawca czynności wcześniej poczynione pod wpływem groźby lub podstępu, dobrowolnie unieważnił.[331] Rozumienie pojęć podstępu i groźby nie powinno odbiegać od ich rozumienia przy wadach oświadczenia woli.

W myśl stanowiska Sądu Najwyższego przyjmuje się, że dla orzeczenia niegodności dziedziczenia nie ma znaczenia, że testament okazał się być nieważny, chyba że spadkodawca zniszczył go, będąc w przekonaniu, że jest on nieważny, a - co za tym idzie – pozbawiony znaczenia prawnego.[332] Dzieje się tak, ponieważ osoba niegodna musi działać w zamiarze dokonania zmian w porządku dziedziczenia w ukształtowanym przez spadkodawcę w testamencie.[333]

II. Żądanie uznania za niegodnego

Polski system przewiduje uznanie spadkobiercy za niegodnego jedynie na mocy orzeczenia sądu o charakterze konstytutywnym. Ciężar dowodu spoczywa na stronie, która występuje z żądaniem. Może nią być każdy, kto ma w tym interes (art. 929 k.c.), a z żądaniem takim można wystąpić w ciągu roku od dnia, w którym dowiedziano się o przyczynie niegodności, nie później jednak niż przed upływem trzech lat od otwarcia spadku (art. 929 § 2 k.c.), jednocześnie nie może to nastąpić przed otwarciem spadku. W wypadku, gdy dana

[329] E. Skowrońska-Bocian, *Prawo spadkowe,* Warszawa 2012, s. 45.

[330] H. Opala, *Spadki, dziedziczenie, zachowek, wydziedziczenie,* Zielona Góra 2003, s. 92.

[331] Tamże, s. 93.

[332] Tamże, s. 95.

[333] E. Skowrońska-Bocian, jw., s. 47.

osoba „dowiedziała się o przyczynie (...) niegodności przed śmiercią spadkodawcy, to termin roczny (...) zacznie biec dopiero z chwilą otwarcia spadku."[334]

III. Skutki

Spadkobierca niegodny zostaje wyłączony od dziedziczenia tak, jakby nie dożył otwarcia spadku (art. 928 § 2 k.c.), co więcej, nie ma on nawet prawa do zachowku. Skutki te odnoszą się tylko do niego, nie dotyczą jego zstępnych. W miejsce niegodnego w przypadku dziedziczenia ustawowego wchodzą spadkobiercy powołani w dalszej kolejności, natomiast przy dziedziczeniu testamentowym – spadkobierca podstawiony.[335]

IV. Przebaczenie

Nawet jeżeli została spełniona jedna przesłanek uznania niegodności, nie może zostać ona orzeczona, jeśli spadkodawca przebaczył spadkobiercy. Do dokonania przebaczenia nie jest potrzebna pełna zdolność do czynności prawnych, wystarczy, że nastąpiło z dostatecznym rozeznaniem (art. 930 § 2 k.c.). Nie jest ono oświadczeniem woli, wymaga dostatecznego rozeznania, nawet przy braku zdolności do czynności prawnych. Jest tak, ponieważ „przyjmuje się, że chodzi o akt uczuciowy polegający na puszczeniu w niepamięć doznanej krzywdy i odczutej urazy".[336]

System zachowku

Instytucja zachowku jest charakterystyczna dla regulacji typowo germańskich i występuje w Niemczech, Holandii, Austrii, Finlandii i na Węgrzech. W przypadku Austrii ciekawe jest to, że spadkobierca konieczny, pozbawiony zachowku czy to wskutek wydziedziczenia, czy niegodności dziedziczenia, i tak musi otrzymać tzn. konieczne utrzymanie, którego wysokość jest ograniczona wysokością zachowku i jest prawem absolutnym o charakterze alimentacyjnym. W systemie zachowku spadkodawca może dysponować całym swoim majątkiem, natomiast uprawniony do zachowku może przeciwko spadkobiercom lub obdarowanym wytoczyć roszczenie pieniężne, jednak staje w tym wypadku jedynie wierzycielem, nie spadkobiercą.[337]

---

[334] H. Opala, jw., s. 97.

[335] E. Skowrońska-Bocian, jw., s. 45.

[336] Tamże, s. 48.

[337] M. Załucki, jw., s. 164.

Niemieckie prawo spadkowe pod pojęciem wykluczenia od dziedziczenia (*Ausschließung aus dem Erbrecht)* poza niegodnością dziedziczenia (*Erbunwürdigkeit)* przewiduje wydziedziczenie oraz zrzeczenie się dziedziczenia[338]. Zgodnie z §2340 BGB: „niegodnym dziedziczenia jest osoba winna umyślnej i bezprawnej śmierci spadkodawcy, osoba winna usiłowania zabójstwa czy osoba, która wprawiła spadkodawcę w stan, skutkiem którego spadkodawca aż do swojej śmierci był niezdolny do sporządzenia lub uchylenia ostatniej woli".[339] O niegodności decyduje w tym systemie konstytutywne orzeczenie sądowe i skutkuje ono pozbawieniem wszelkich praw spadkowych, łącznie z zapisem oraz zachowkiem. Warto zauważyć, że pozew oraz konstytutywne orzeczenie sądu nie są potrzebne, gdy niegodność dotyczy zapisobiorcy lub uprawnionego do zachowku. W takim przypadku „za wystarczające uznaje się oświadczenie skierowane wobec osoby niegodnej zapisu".[340] Warte podkreślenia jest, że z momentem śmierci spadkodawcy, osoba niegodna nabywa spadek, który dopiero po uprawomocnieniu się wyroku sądu zostaje jej odebrany z ze skutkiem wstecznym. W prawie niemieckim przebaczenie przez spadkodawcę uniemożliwia uznanie niegodnego, podobnie jak przekroczenie rocznego terminu do zaskarżenia nabycia spadku, płynącego od momentu dowiedzenia się o przyczynie zaskarżenia.[341]

Z kolei według holenderskiego systemu prawnego uznanie spadkobiercy za niegodnego zachodzi poprzez wydanie deklaratoryjnego orzeczenia sądu, które również odbiera wszelkie prawa spadkowe. Przesłanki uregulowane są w art. 4:3 holenderskiego kodeksu cywilnego i zalicza się do nich: 1) prawomocne skazanie za przygotowanie, usiłowanie lub sprawstwo zabójstwa spadkodawcy; 2) prawomocne skazanie za umyślne przygotowanie, usiłowanie lub sprawstwo innego przestępstwa przeciwko spadkodawcy, o ile jest to zagrożone przez holenderską ustawę karną karą co najmniej czterech lat pozbawienia wolności; 3) składanie fałszywych zeznań lub fałszywe oskarżenie spadkodawcy o popełnienie przestępstwa, które jest zagrożone przez holenderską ustawę karną karą co najmniej czterech lat pozbawienia wolności; 4) zmuszenie spadkodawcy do sporządzenia określonego testamentu bądź do odstąpienia od jego sporządzenia; 5) przerobienie, zniszczenie lub sfałszowanie ostatniej woli spadkodawcy.[342] Podobnie jak w prawie

[338] Tamże, s. 176.

[339] Tamże.

[340] H. Witczak, jw., s.72.

[341] Tamże, str. 74.

[342] M. Załucki, jw., s. 208.

niemieckim, w Holandii orzeczenie niegodności pozbawia prawa do zachowku, czego nie przewiduje instytucja wydziedziczenia – może to być powodem tak rozbudowanych przesłanek niegodności, które mieszczą w sobie również stany faktyczne charakterystyczne dla wydziedziczenia.

Zgodnie z §469 kodeksu cywilnego obowiązującego w Czechach w przypadku „umyślnego przestępstwa przeciwko spadkodawcy, jego współmałżonkowi, dzieciom lub rodzicom, a także dopuszczenia się czynu godnego potępienia, który narusza swobodę testowania”[343] spadkobierca staje się z mocy prawa niegodnym dziedziczenia, chyba że spadkodawca mu przebaczy. Według prawa czeskiego, osobą niegodną może być zarówno spadkobierca ustawowy, jak i testamentowy.

System rezerwy

Istota systemu rezerwy „polega na tym, iż spadek dzieli się na dwie części: część, którą można swobodnie dysponować na wypadek śmierci oraz część obowiązkową, która przypada z mocy prawa wskazanym w ustawie osobom.”[344] Istotne jest, że rzadko państwa systemu rezerwy przewidują instytucję wydziedziczenia, której funkcję pełni niegodność dziedziczenia, będąca jedyną możliwością pozbawienia spadku spadkobiercy koniecznego.

Na tym tle wyróżnia się szwajcarskie ZGB, przewidujące obie wyżej wymienione instytucje. Art. 540 ZGB określa następujące przesłanki niegodności dziedziczenia: 1) umyślne pozbawienie życia spadkodawcy bądź usiłowanie tego czynu; 2) umyślne doprowadzenie spadkodawcy do stanu, w którym nie jest on zdolny dokonać rozrządzenia na wypadek śmierci; 3) doprowadzenie spadkodawcy podstępem lub groźbą do sporządzenia umowy dziedziczenia lub testamentu bądź do odwołania takiego rozrządzenia; 4) zniszczenie, ukrycie lub przerobienie rozrządzenia ostatniej woli spadkodawcy. Zgodnie z art. 541 ZGB zstępni niegodnego dziedziczą tak, jakby nie dożył on otwarcia spadku.[345]

W świetle przepisów Kodeksu Napoleona, jedynym sposobem, aby we Francji pozbawić spadkobiercę jego rezerwy spadkowej, jest uznanie go za niegodnego. Orzeczenie niegodności dziedziczenia (*indignité successorale)* może nastąpić zarówno z urzędu, jak i na wniosek osoby zainteresowanej. Art. 726 C.C. wymienia następujące przesłanki, uwzględniane z urzędu: 1) skazanie spadkobiercy w związku z zabójstwem lub usiłowaniem

[343] H. Witczak, jw., s. 74.

[344] M. Załucki, jw., s. 209.

[345] Tamże, s. 217.

zabójstwa spadkodawcy; 2) pobicie lub udział w bójce, której skutkiem jest śmierć spadkodawcy. Natomiast deklaratoryjne orzeczenie sądowe może nastąpić, zgodnie z art. 727 C.C., w sytuacji: 1) skazania spadkobiercy w związku z nakłanianiem do zabójstwa spadkodawcy; 2) skazania spadkobiercy w związku z innym przestępstwem, którego skutkiem jest śmierć spadkodawcy; 3) skazanie spadkobiercy w związku z fałszywymi zeznaniami (fałszywym obwinieniem) przeciwko spadkobiercy; 4) nieujawnienie organom ścigania lub niezapobieżenie przestępstwu, którego skutkiem jest śmierć spadkodawcy; 5) skazanie za oszczerstwo wobec zmarłego.[346] Taki stan prawny obowiązuje od wejścia w życie ustawy z 3 XII 2001 r. (ustawa nr 2001-1135) i dotyczy spadków otwartych od 1 VII 2002 r., natomiast wcześniej Code Civil znał jedynie trzy następujące z mocy prawa przypadki niegodności dziedziczenia.[347] Z racji tego, że sam fakt dokonania jednego z ww. czynów nie skutkuje niegodnością dziedziczenia, konieczne jest skazanie spadkobiercy. Jedynym wyjątkiem jest sytuacja, gdy sprawca zmarł, co spowodowało brak możliwości wniesienia oskarżenia publicznego przeciw niemu – dotyczy to przesłanek z art. 727 pkt 1 i 2. Zarówno prawo francuskie, jak i szwajcarskie, a także ukraińskie znają instytucję przebaczenia, niwelującą skutki niegodności dziedziczenia.

Warto zwrócić uwagę również na ustawodawstwo ukraińskie. Tamtejszy kodeks cywilny nawiązuje z jednej strony do tradycji sięgających czasów socjalistycznych, a z drugiej odzwierciedla światowe tendencje rozwoju prawa.[348] Zgodnie z nim dziedzice konieczni w osobach: 1) małoletniego dziecka spadkodawcy; 2) niepracującego współmałżonka spadkodawcy; 3) niezdolnych do pracy rodziców spadkodawcy; mogą być pozbawieni obowiązkowej części spadku jedynie na skutek wystąpienia przesłanek niegodności dziedziczenia, które określa art. 1224. Są to: 1) umyślne pozbawienie życia spadkodawcy bądź któregokolwiek z możliwych spadkobierców; 2) dokonanie zamachu na życie spadkodawcy bądź któregokolwiek z możliwych spadkobierców; 3) umyślne utrudnianie spadkodawcy sporządzania testamentu, dokonywania w nim zmian lub uchylenia testamentu i tym spowodowane doprowadzenie do dziedziczenia lub zwiększenie udziału w spadku dla samego siebie bądź innych osób; 4) pozbawienie praw rodzicielskich (co wyklucza od dziedziczenia po dzieciach); 5) uchylanie się od wykonywania obowiązku dotyczącego utrzymywania spadkodawcy, jeżeli taka okoliczność została potwierdzona przez

[346] Tamże, s. 234.

[347] H. Witczak, jw., s. 75.

[348] M. Załucki, jw., s. 235.

sąd (co wyklucza od dziedziczenia rodziców i pełnoletnie dzieci); 6) unieważnienie małżeństwa; 7) uchylanie się od udzielenia pomocy spadkodawcy, który ze względu na wiek podeszły, ciężką chorobę lub kalectwo znajdował się w stanie bezradności.[349] Jak widać, przesłanki w prawie ukraińskim zostały ujęte niezwykle szeroko, jest tak ponieważ dodatkową rolą niegodności dziedziczenia jest tutaj przeciwdziałanie postępowaniu godzącemu w więź rodzinną.[350] Ukraiński kodeks cywilny, podobnie jak francuski, nie przewiduje instytucji wydziedziczenia, której funkcję spełnia właśnie niegodność dziedziczenia.

System anglosaski

Państw anglosaskich nie można zaliczyć ani do systemu zachowku, ani rezerwy, jest to bardziej system roszczeń o różnym zakresie, które zależą nie tylko od pozycji prawnej danego spadkobiercy względem spadkodawcy, ale także od jego sytuacji osobistej albo majątkowej i taka ochrona w doktrynie zwana jest zazwyczaj alimentacyjną lub quasi-alimentacyjną.[351]

Ponieważ w systemie angielskim nie są przewidziani spadkobiercy konieczni – co niezwykle szeroko hołduje zasadzie swobody testowania – nie jest również potrzebna instytucja wydziedziczenia. Natomiast mimo braku instytucji niegodności dziedziczenia jako jednolitej figury prawnej, mechanizmy *common law* pozwalają na osiągnięcie charakterystycznych dlań skutków.[352] Już w 1285 roku ustawa Westminsterska przewidywała sytuację zwaną *forfeiture of dower* lub *loss of dower*, oznaczającą pozbawienie żony uprawnień wynikających właśnie z *dower*, w przypadku, kiedy zachowała się niegodziwie wobec męża, to jest opuściła go i zamieszkała z innym partnerem.[353] Obecnie funkcjonuje *forfeiture rule*, która w przypadku pozbawienia życia innej osoby, pozwala na pozbawienie osoby odpowiedzialnej jakiejkolwiek korzyści, z korzyścią wynikającą ze spadku włącznie. Niedoszły spadkobierca może zostać wykluczony zarówno, jeśli dokonał zabójstwa spadkodawcy, jak również gdy np. spowodował wypadek drogowy czy asystował przy samobójstwie. Natomiast jedynie w przypadku zabójstwa sąd nie może łagodzić zastosowania

[349] Tamże, s. 237.

[350] Tamże.

[351] Tamże, s. 238.

[352] Tamże, s. 257.

[353] Tamże.

ww. zasady, na co w innych sytuacjach pozwalają mu przepisy ustawy *Forfeiture Act 1982*. Do spraw, które są zupełnie inaczej rozstrzygane niż w przypadku prawa kontynentalnego należy sytuacja osoby, która zabiła swoich rodziców, którzy nie pozostawili testamentu. Za aksjomat należy uznać, że zabójca dziedziczyć nie będzie, natomiast w prawie angielskim również jego zstępni zostają wykluczeni od dziedziczenia, a spadek przechodzi na krewnych z niższej grupy dziedziczenia.[354] Warto zauważyć, że pojawiają się propozycje zmian tej materii, tak aby zstępni wykluczonego nie stawali się automatycznie pozbawieni korzyści ze spadku.[355]

Drugą zasadą *common law,* odnoszącą się w tym przypadku do złamania reguły, że „testament winien być sporządzony bez wpływu osób trzecich", jest *undue influence*. Powoduje ona nieważność testamentu bądź tej jej części, która została sporządzona pod przymusem lub groźbą osób trzecich. Jak widać, obie ww. zasady są podobne do określonych przez systemy państw kontynentalnych.

W przypadku USA sytuacja jest bardziej skomplikowana ze względu na zróżnicowane prawa poszczególnych stanów. Jednakże w większości z nich funkcjonują reguły znane *common law*, z tą różnicą, że *forfeiture rule* znana jest jako *slayer rule. Slayer rule* odnosi się do przestępstwa zabójstwa spadkodawcy i występuje w ustawodawstwach wszystkich stanów, łącznie z podsystemem Dystryktu Kolumbia. Jedynie stany Maryland, Massachusetts i New Hampshire opierają tę regułę na precedensach, w pozostałych stanach znajduje ona wyraz w ustawie. Ta figura prawna wykształciła się w doktrynie *equity* i ma na celu uwzględnienie moralnych aspektów dziedziczenia, gdyż „niedopuszczalne jest uzyskanie przez osobę korzyści, która wyniknęła z niewłaściwego zachowania tej osoby, sprzecznego z zasadami współżycia społecznego."[356]

Ciekawym przykładem jest §259 kodeksu spadkowego Kalifornii, ze względu na jego podobieństwo do tradycyjnego rozumienia niegodności dziedziczenia. „W świetle jego treści osoba, 1) której udowodniono odpowiedzialność za znęcanie się fizyczne czy psychiczne nad spadkodawcą, będącym osobą niedołężną lub lekceważenie go; 2) działająca w złej wierze; 3) której działanie było lekkomyślne, agresywne lub złośliwe; 4) przez co spadkodawca w chwili, gdy działania te miały miejsce, a następnie do czasu swojej śmierci nie mógł zarządzać majątkiem – nie może otrzymać żadnej korzyści ze spadku po tym spadkodawcy,

[354] Tamże, s. 258.

[355] Tamże, s. 259.

[356] Tamże, s. 280.

którego to działanie dotyczyło, bez względu na to, czy powołanie do dziedziczenia wynika z ustawy, testamentu czy nawet trustu."[357] Warto zwrócić uwagę na przesłanki niegodności występujące w niektórych stanach np. brak wsparcia dla małoletniego dziecka, co jest związane w faktem, że nie mogłoby ono samodzielnie sporządzić testamentu i wydziedziczyć rodziców. Podobnie jest m.in. w Kentucky, Missouri i Indianie w sytuacji braku wykonywania obowiązku pomocy i wsparcia względem współmałżonka, jeśli np. „małżonkowie nie mieszkali razem ze względu na zdradę małżeńską i wspólne zamieszkiwanie jednego z małżonków z innym partnerem, co stanowi przeszkodę do dziedziczenia po opuszczonym małżonku."[358]

Jako ostatnie omówię prawo największej kanadyjskiej prowincji, czyli Quebecu, która ze względu na koligacje historyczne z Francją (jej dawna kolonia), oparta jest w głównej mierze na systemie *civil law,* w przeciwieństwie do całej reszty Kanady. Siłą rzeczy, zawiera również pewne elementy charakterystyczne dla prawa anglosaskiego. Kodeks cywilny Quebecu przewiduje instytucję niegodności dziedziczenia, która może pozbawić spadkobiercę nawet uprawnień wynikających z systemu *family patrimony* oraz uprawnień alimentacyjnych. Art. 620 kodeksu cywilnego reguluje wykluczenie z mocy prawa, a jego przesłanki są następujące: 1) sprawstwo lub usiłowanie zabójstwa spadkodawcy; 2) pozbawienie władzy rodzicielskiej przy jednoczesnym zwolnieniu dziecka z obowiązku utrzymania rodzica, w wypadku dziedziczenia po dziecku. Z kolei niegodność następująca z mocy konstytutywnego orzeczenie sądu znajduje się w art. 621 kodeksu cywilnego i są to: 1) okrutne zachowanie względem spadkodawcy lub zachowanie w inny sposób niegodne względem tego podmiotu; 2) ukrycie, zmiana bądź umyślne zniszczenie testamentu; 3) utrudnianie sporządzenia, zmiany lub odwołania testamentu. Jednakże istnieje instytucja porównywalna do przebaczenia, mająca zastosowanie, jeśli spadkodawca wiedział o czynie spadkobiercy, a mimo to dokonał na jego rzecz dyspozycji na wypadek śmierci.

Podsumowanie

Reasumując, jak widzimy, mimo znaczących różnic pomiędzy poszczególnymi systemami, w każdym istnieje jakaś forma niegodności dziedziczenia. Przesłanki bywają mniej lub bardziej zróżnicowane, jednak powtarzają się pewne charakterystyczne elementy, nawet w systemie angielskim, różniącym się przecież znacznie od praw krajów

[357] Tamże, s. 279.

[358] Tamże.

kontynentalnych. Elementy wspólne można zauważyć zarówno porównując poszczególne zagraniczne przepisy, jak i odnosząc je do polskiego kodeksu cywilnego.

Bibliografia:

1. Opala H., *Spadki, dziedziczenie, zachowek, wydziedziczenie : dziedziczenie lokali mieszkalnych i gospodarstw rolnych, spadki zagraniczne, podatek od spadków, wzory testamentów i pism sądowych: poradnik ,* Zielona Góra 2003.
2. Skowrońska-Bocian E., *Prawo spadkowe*, Warszawa 2012.
3. Witczak H., *Wyłączenie od dziedziczenia na mocy orzeczenia sądu,* Warszawa 2013.
4. Załucki M., *Wydziedziczenie w prawie polskim na tle porównawczym,* Warszawa 2010.